

SHAXS O'Z IMKONIYATLARINI RO'YOBGA CHIQRARISH TUSHUNCHASINING PSIXOLOGIK TALQINI

Alimova Yayra Hotamovna

Qo'qon davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15342263>

Antik davrdan boshlab bir qator faylasuflar tomonidan shaxsning u yoki bu ko'inishdagi o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish tadqiq etilgan. Darhaqiqat aynan shu davrdan boshlab birinchi marta insonning dunyodagi o'rni va unga ta'sir ko'rsatish imkoniyatlari masalasi jiddiy darajada dolzarb ahamiyat kasb etib bormoqda. Shaxsning o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishiga qiziqish insonni o'rab turgan dunyo - borliqni o'rganish uning o'ziga ko'chirilishi bilan bog'liq holda paydo bo'ldi. Insonning ichki dunyosi, uning haqiqiy holatini izlash, shuningdek, uni ro'yobga chiqarish imkoniyatlari faylasuflar uchun alohida ahamiyat kasb etdi. Shunday qilib, agar biz Suqrotning dialoglariga murojaat qilsak, uning insonni ichki mukammallikka erishishga intilishi kerak bo'lgan mavjudot sifatida ko'rishi haqida xulosa qilishimiz kerak [1]. Oxirgisi baxtga erishishning asosiy sharti bo'lib, antik falsafada shaxsning o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishining poydevorini tashkil etgan.

Keyinchalik, Platon Suqrot g'oyalarini rivojlantirdi, biroq asosiy e'tiborni insondan davlat ta'limiga qaratdi. Jumladan, faylasufning ta'kidlashicha, davlat har bir shaxsning rivojlanishini nazarda tutuvchi ideal jamiyatni maqsad qilib qo'yishi kerak.

Falsafada asrlar davomida shakllangan o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishning mohiyatini belgilovchi yondashuvlarga murojaat qiladigan bo'lsak, u holda essensializm va ekzistensial yondashuvni ajratib ko'rsatish lozim. Jumladan, Aristotel va uning izdoshlari tomonidan ilgari surilgan essensialistik yondashuv har bir shaxsda insonning hayotiy tajribasiga ham, uning motivlariga ham zid bo'lishi mumkin bo'lgan o'zini o'zi rivojlantirish idealining mavjudligiga murojaat qildi. Shu munosabat bilan, inson o'zining ichki idealiga uning ichki intilishlarini amalga oshirishga imkon beradigan yetarli vositalar mavjud bo'lganda murojaat qiladi. Aksincha, XX asr faylasuflari (S. Kerkegor, A. Kamyu, J.P. Sartr) tomonidan himoya qilingan ekzistensial yondashuv insonni tanlashga urg'u berdi, u qandaydir idealga murojaat qilmasdan, o'z motivlariga asoslanib tanlaydi.

Shu munosabat bilan, insonning har bir tanlovi, oqibatlaridan qat'iy nazar, uning "rivojlanishiga" olib keladi [8]. Rus falsafasi vakillari (XIX-XX asrlar) ham muhim ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar davrida shaxsning o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish masalasiga muntazam to'xtalib o'tganlar.

Biroq, muayyan faylasuflarning pozitsiyasidan qat'iy nazar, ular tomonidan qabul qilingan umumiy xulosa jamiyatni o'zgarishlarga rahbarlik qiluvchi faol va o'zini o'zi rivojlantirishga yetarlicha ahamiyat bermaydigan passiv odamlarga ajratishdan iborat edi. Shu munosabat bilan, har bir shaxsning o'zini o'zi rivojlantirishi uchun sharoit yaratishi mumkin bo'lgan ijtimoiy o'zgarishlar zarurligini ko'rsatadigan xulosa chiqarildi.

XIX asrning oxiridan boshlab hozirgi kungacha o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish falsafaning ham, psixologiyaning ham o'rganish ob'yektiga aylanib bormoqda. Har ikkala fanning o'zini o'zi rivojlantirishga bo'lgan qiziqishi insonning ichki dunyosiga, u boshdan kechirgan tajriba va atrof-muhit bilan chambarchas aloqadorligi bilan bog'liq.

Shunday qilib, bir qator psixologlar, xususan, K.Yung, amalda ekzistensialistlarning pozitsiyasini qo'llab-quvvatlab, inson shaxsi va rivojlanishi uning tanlovi bilan belgilanadi, deb

ta'kidlaydi [21]. Boshqalar, A.Adler ularga qarshi chiqib, inson tanlovni amalga oshirishda ichki mukammallikni ifodalovchi individual idealga intiladi, deb ko'rsatgan. Shu munosabat bilan, turmush tarzi garchi insonning tanlovi ketma-ketligi bilan belgilansa-da, baribir, u yaxshilikka intilish bilan oldindan belgilangan ongli harakatdir [3]. Bu fikr o'z navbatida Aristotel va uning izdoshlari konsepsiyalariga ishora qiladi.

Biroq, shaxsning o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishini tushunishga o'ziga xos yondashuvni taklif qiladigan uchinchi yirik yo'nalishni ham ta'kidlamalik mumkin emas. Unga ko'ra, E.Frommni kiritish lozim bo'lgan vakillari shaxsning rivojlanishi ko'proq tanlash natijasida emas, balki turli vazifalarni hal qilishga qaratilgan mahsuldor faoliyat natijasida ro'y beradi, deb ta'kidlaydilar.

Bunday vazifalarga quyidagilarni kiritish mumkin: o'ziga xoslik tuyg'usini yaratish, do'stona munosabatlarni o'rnatish, ma'naviy kamolotga erishishga harakat qilish, ijobiy muhitni yaratish. Ushbu vazifalarni amalga oshirishga intilib, inson, gumanistik falsafa vakillarining ta'kidlashicha, keng ma'noda "ijod qiladi".

Biroq, ijod qilish imkoniyatiga ega bo'lmagan inson vayronagarchilikka yuz tutadi, bu esa uning shaxsini tanazzulga olib keladi [18]. Shunday qilib, gumanistik falsafa insonning o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishini ongli ravishda emas, balki o'z-o'zidan tanlashga ko'proq e'tibor qaratadi. "O'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish" atamasining mohiyatini tushunishga yondashuvlarni rivojlantirishga A. Maslou muhim hissa qo'shdi. U insonning asosiy ehtiyojlarining iyerarxik tuzilishini tuzdi. Chunonchi, quyi (fiziologik) ehtiyojlar qondirilgach, inson uchun oliy (psixologik) ehtiyojlar tobora dolzarb bo'lib boradi.

O'z ehtiyojlarini qondirish maqsadlariga erishib, A.Maslou konsepsiyasiga ko'ra, inson shaxs sifatida o'sadi. Bu unga ehtiyojlarning yangi darajasiga o'tish imkonini beradi. Agar inson asosiy ehtiyojlarni qondira olmasa, ular uning uchun yetakchi bo'lib qoladi [17].

K.Xorni o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish muammosi bo'yicha faylasuf va olimlarning umumiy qarashlarini to'ldirib, ushbu tushunchani har bir insonda shaxsiy o'sish uchun yashirin imkoniyatlar mavjudligiga qadar kengaytirishni taklif qildi. Bundan tashqari, bir qator psixologlarning insonda ichki buzg'unchi kuchlar mavjudligi, yengib bo'lmaydigan to'siqlar paydo bo'lgan taqdirda, K.Xorni insonning doimiy ravishda, hatto vaziyatning bosimi ostida ham mukammallikka intilishi haqidagi tezisni himoya qildi.

Shunga qaramay, psixolog shaxs rivojlanish imkoniyatlari yo'qligining salbiy ko'rinishlarini inkor etmadi. Bu esa buzg'unchi xulq-atvor larning paydo bo'lishiga olib keladi [19]. Taqdim etilgan xorijiy nazariyalar o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish mohiyatini tushunishga yondashuvlarning to'liq bo'lmagan ro'yxatini aks ettiradi.

Yagona yondashuvni ishlab chiqishdagi muammolar o'rganilayotgan hodisaning murakkabligi, shuningdek, inson xulq-atvori motivlariga asosli nuqtai nazarni ifodalovchi nufuzli yo'nalishlarning paydo bo'lishi bilan bog'liq. Ko'rinib turibdiki, ko'rib chiqilayotgan masala bo'yicha yagona nuqtai nazarga erishib bo'lmaydi, chunki olimlar va tadqiqotchilarning taqdim etilgan pozitsiyalari bir-biriga qarama-qarshi emas, balki bir-birini to'ldiradi.

Shunga qaramay, ko'rib chiqilayotgan hodisaning ko'pchilik tadqiqotchilar tomonidan e'tirof etilgan ko'plab umumiy xususiyatlari mavjud bo'lib, bu o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish xususiyatlarini va u bilan deyarli bir xil bo'lgan atamalarni yetarlicha aniq belgilash imkonini beradi. Shunday qilib, rus olimlarining izlanishlarida D.I.Uznadze asarlarida "ijtimoiy

ustanovka” atamasi orqali o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishni insonning atrof-muhit ehtiyojlariga javobi sifatida aniqlashga urinishlarni ta’kidlash kerak [20].

Muayyan darajada D.I.Uznadze yondashuvini takrorlagan holda, L.I.Ansiferova o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishning belgilovchi elementi sifatida o‘zini o‘zi boshqarishni ko‘rsatadi. Bu esa shaxsning keyingi xulq-atvor larini belgilaydi [2]. Ye.I.Goryachevaning fikriga ko‘ra, o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishni aniqlashda asosiy e’tibor shaxsning yashirin imkoniyatlarini maqsadlarga erishishga olib keladigan haqiqiy harakatlarga aylantirishga qaratilishi kerak [5].

O‘z navbatida, N.B.Krilova o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishni mustaqillikni namoyon etish, o‘zini o‘zi tashkil etish va maqsadlarni belgilash orqali ma’lum vazifalarga erishishda o‘zini namoyon etishni nazarda tutuvchi jarayon sifatida tushungan [12]. B.S.Gershunskiy N.B.Krilovanning yondashuvini to‘ldirib, o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishning yaxlit xususiyatini ko‘rsatdi, chunki u shaxsning har tomonlama rivojlanishiga qaratilgan.

Agar inson har tomonlama rivojlanish doirasidan chetga chiqsa, uning harakatlari, tadqiqotchining fikriga ko‘ra, epizodik xususiyatga ega bo‘ladi va uning asosiy ehtiyojlarini qondirmaydi. Shuningdek, B. S. Gershunskiy motivatsiyaning inson xulq-atvoriga ta’sirini inkor etib, shaxs doimo yengib o‘ta olmaydigan chuqur shaxsiy intilishlardan kelib chiqib xulosa chiqarishini ta’kidlagan, chunki “o‘zidan yuqori bo‘lish mumkin emas” [6].

Xuddi shunday pozitsiyani L.N.Kogan ham qo‘llab-quvvatlaydi, u inson qobiliyatlari va atrofda sharoitlarga mos kelmaydigan vazifalarga erishishning prinsipial mumkin emasligini ta’kidlagan [10]. Shunday qilib, o‘zini o‘zi rivojlantirish tushunchasidan tashqari, unga to‘sqinlik qiladigan yoki mos kelmaydigan omillar shakllantirildi.

O‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishni kasbiy-shaxsiy fazilatlar bilan bog‘lash masalasi munozarali bo‘lsa-da, insonning o‘zini o‘zi yengish imkoniyatlarini inkor etish ham munozaralidir. Zero, oxirgi holat individning to‘laqonli amalga oshishi uchun shart bo‘lishi mumkin.

Ushbu yondashuvlarning umumiy kamchiligi sifatida mualliflarning o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishni oddiy hodisa sifatida ta’riflashga intilishini, unda uning mohiyatini belgilaydigan o‘ziga xos xususiyatni ajratib ko‘rsatishni ta’kidlash kerak. Biroq, o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishni aniqlashga bo‘lgan ko‘plab yondashuvlar ko‘rib chiqilayotgan hodisaning murakkabligini ko‘rsatadi, bu esa uni tizimli tahlil qilish masalasini dolzarblashtiradi.

Tizimli yondashuvning afzalligi shundaki, o‘rganilayotgan hodisani alohida xususiyatlar sifatida ajratmasdan, uni yaxlit holda ko‘rib chiqish mumkin. Aksincha, aynan har bir hodisaning xususiyatlari majmui uni mustaqil, yaxlit ob’ekt sifatida o‘rganishga imkon beradigan o‘ziga xos xususiyat kasb etadi. Shu munosabat bilan o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishni o‘rganishda tizimli yondashuv alohida ahamiyat kasb etadi [14].

Yuqorida ko‘rib chiqilgan yondashuvdan chetga chiqishga intilib, o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish ni tizimli hodisa sifatida tahlil qilish maqsadida L.A.Korostileva ko‘rib chiqilayotgan hodisani quyidagilarga tasniflashni taklif qildi: maqsad (individda bajarilishi kerak bo‘lgan vazifalarning mavjudligini nazarda tutadi); holat (shaxsning qo‘yilgan vazifalarga erishganligini his qilishi); natija (erishilgan vazifalar holatiga nisbatan baholovchi mulohazalarni o‘z ichiga oladi); xulosa (erishilgan vazifalar to‘g‘risida keyingi mulohazalarni va yangi vazifalarni belgilashni nazarda tutadi) [13].

Shunday qilib, o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish shaxs tomonidan qo'yilgan vazifalarga erishishni nazarda tutuvchi motivlangan, ongli jarayon sifatida ta'riflanadi. Ko'rsatilgan vazifalarni amalga oshirish jarayonida shaxs tomonidan qo'llaniladigan sa'y-harakatlar, o'z navbatida, shaxsning ichki imkoniyatlarini ochib beradi [11].

Shuningdek, tizimli yondashuvni qo'llagan holda, E.V.Galajinskiy o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishni shaxsning o'zini o'zi tashkil etish shakli sifatida ko'rib chiqdi va uni quyidagi elementlarga tasnifladi: mahsuldor jihat - shaxsning muayyan vazifaga erishish zarurligini anglashini nazarda tutadi; shaxsiy jihat - vazifaga erishish uchun individual yondashuvning mavjudligini nazarda tutadi; jarayonli jihat - takomillashtirishni talab qiladigan muammoli sohani aniqlashga qaratilgan; faoliyat jihati - motivatsiya, shaxs tomonidan ustuvorliklarni belgilash, shuningdek, o'zini o'zi rivojlantirish yo'nalishini o'z ichiga oladi [4].

Ushbu yondashuv ko'p jihatdan L. A. Korostileva pozitsiyasiga o'xshaydi, garchi u amalga oshirilgan harakatlarning keyingi tahliliga emas, balki shaxslarning o'z xulq-atvor lari motivlarini anglashga ko'proq e'tibor qaratadi.

A. Nikitinning pozitsiyasi alohida qiziqish uyg'otadi. U o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishni tizimli ko'rib chiqishdan tashqari, unga dinamik xususiyat berishga intilgan, chunki o'zini o'zi rivojlantirish jarayoni atrof-muhit bilan doimiy o'zaro ta'sirni o'z ichiga oladi. Shu munosabat bilan Ye.A.Nikitina o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishni jarayon, o'zaro ta'sir, anglash kabi elementlarga ajratadi. Shunday qilib, muayyan harakatlarni amalga oshirish haqidagi refleksiya o'zaro ta'sirdan oldin kelib, motivatsion omillarni shakllantirmaydi, balki ularni yakunlaydi.

O'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishni tizimli hodisa sifatida tahlil qilishdan tashqari, uni boshqa tizimning tarkibiy elementi sifatida ham ko'rib chiqish mumkin. Jumladan, o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish ham asab tizimi, ham temperament xususiyatlari tarkibiga kiritilishi mumkin. Bu xususiyatlar shaxs tomonidan qo'yilgan vazifaga erishishning o'ziga xos xususiyatlarini belgilaydi.

Shunday qilib, maqsadlari ko'rib chiqilayotgan hodisaga mos keladigan boshqa tarkibiy elementlar bilan o'zaro bog'liqlik doirasida o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishning muhim xususiyatlarini aniqlash mumkin bo'ladi [9]. Jumladan, I.V.Kostakovning tadqiqotidan kelib chiqadiki, muloqot shaxsning o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish bilan chambarchas bog'liq. Haqiqatdan ham muloqotchanlik psixologik va yosh xususiyatlarining namoyon bo'lishi sifatida boshqa odamlar bilan aloqa o'rnatishga imkon beradi. Bu esa shaxs tomonidan qo'yilgan vazifalarga erishishni osonlashtiradi. Bundan tashqari, muloqot ko'nikmalari to'siq bo'lishi mumkin bo'lgan odamlar bilan ziddiyatli vaziyatlarni hal qilish jarayonini osonlashtiradi [15]. O'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish jarayonini osonlashtiradigan aniqlangan psixologik va yosh xususiyatlarini to'ldirgan holda, Ye.A.Denisova shaxslarning xulq-atvorlariga tuzatishlar kiritadigan gender jihatiga va natijada ular tomonidan qo'yilgan maqsadlarga erishish imkoniyatiga e'tibor qaratdi [7].

Shunday qilib, tadqiqotchi tomonidan umumiy psixologik va yosh xususiyatlariga ega bo'lgan qizlar va yigitlarning xulq-atvori har qanday holatda, hatto o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga bo'lgan yagona intilish mavjud bo'lsa ham, tubdan farq qiladigan xulq-atvor modellariga amal qilishi aniqlandi.

I.V.Kulaginning tadqiqoti ham qiziqarli bo'lib, u ijodiy o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish darajasi yuqori bo'lgan shaxslar o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish qobiliyati tufayli tashqi muhitning qarshiligini yaxshiroq yengishini isbotlagan [16].

Yuqoridagilarni umumlashtirib, xulosa qilish kerakki, o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish murakkab, tizimli hodisa bo'lib ko'rinadi, unga ko'plab salbiy va ijobiy omillar ta'sir qiladi. Ushbu xususiyat ko'rib chiqilayotgan hodisaga nisbatan fanlararo tadqiqotlarning dolzarbligini belgilaydi. Bu esa o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish va uni shaxslar tomonidan idrok etishni to'ldiradi.

References:

Используемая литература: Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Аристотель. Сочинения в 4-х т / Аристотель. — М.: Мысль, 1981.
2. Анцыферова, Л. И. К психологии личности как развивающейся системы / Л. И. Анцыферова // Психология формирования и развития личности.- М., 1981. 3. Адлер, А. Понять природу человека /А. Адлер. — СПб.: «Академический проект», 1997. — 256 с.
3. Галажинский, Э. В. Системная детерминация самореализации личности: автореф. дис. ... на соис. Ученой степени д.псх.н. / Э. В. Галажинский. — Барнаул: БГПУ, 2002. — 43с.
4. Горячева, Е. И. Концепция самореализации как основа гуманистической педагогики / Е. И. Горячева // Гуманизация воспитания в современных условиях. — М., 1995.
5. Гершунский, Б. С. Образование в третьем тысячелетии: гармония знания и веры / Б. С. Гершунский. — М.: Московский психолого-социальный институт. — 1997. — 120 с.
6. Денисова Е. А. Гендерные особенности самореализации личности студентов / Е. А. Денисова // Автореф.дис. ... канд. психол.наук. — М., 2010. 22 с.
7. Камю, А. «Бунтующий человек» / Пер. с фр., Общ. ред., сост. предисл. и примеч. А. Руткевича — М. Терра — Книжный клуб, Республика, 1999.
8. Кудинов, С. И. Системное исследование самореализации личности / С. И. Кудинов // Научный вестник академии управления и сервиса / Под ред. В. М. Юрьева. — Тамбов: Изд-во Р. В. Першина, 2008. — С. 263–270.
9. Коган, Л. Н. Цель и смысл жизни человека / Л. Н. Коган. — М.: Мысль, 1984. — 149 с.
10. Коростылева, Л. А. Проблема самореализации личности в системе наук о человеке / Л. А. Коростылева // Психологические проблемы самореализации личности / под ред. А. А. Крылова, Л. А. Коростылевой. — СПб., 1997.
11. Крылова, Н. Б. Социокультурный контекст образования / Н. Б. Крылова //Новые ценности образования: Содержание гуманистического образования. — М.: «Инноватор», 1995. — С. 67–103.
12. Коростылева, Л.А., Психология самореализации личности: основные сферы жизнедеятельности. Дис.... докт. психолог, наук: 19.00.01 / Л. А. Коростылева — СПб, 2001. — 398с.
13. Королев, Ф. Ф. Системный подход и возможности его применения в педагогических исследованиях / Ф. Ф. Королев // Сов. педагогика. — 1970. — № 8. — С. 113–115.
14. Костакова И. В. Развитие общительности как фактор самореализации студентов — будущих психологов: дис... канд. психол. наук / И. В. Костакова. — Самара., 2008. — 181 с.
15. Кулагина И. В. Влияние творческой самореализации на социально-психологическую

- адаптацию студентов / И. В. Кулагина // Автореф.дис. ... канд. психол.наук. — М., 2011. 23 с.
16. Маслоу, А. Психология бытия / А. Маслоу. — М.: «Ралф-бук», «Ваклер», 1997. — 304 с.
 17. Фромм, Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. — М.: «Республика», 1994. — 447 с.
 18. Хорни К. Женская психологи: пер. с англ. — Спю.: Восточно-Европейский институт психоанализа, 1993. — 222 с. — (Шедевры мировой науки: Т.1: Библиотека психоаналитической литературы).
 19. Узнадзе Д. Н., Психология установки, СПб, 2001 г., «Питер», с. 11–12.
 20. Юнг, К. Аналитическая психология / К.Юнг — СПб., 1994.